

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію
Орехівського Володимира Даниловича «Становлення та розвиток
науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні у другій
половині ХХ – на початку ХХІ століть», представлену на здобуття
наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності
07.00.07 – історія науки й техніки**

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її зв'язок з науковими програмами.

У сучасних умовах реформування аграрного сектору України гарантом екологічної безпеки та стабільності народногосподарського комплексу України, дієвим важелем забезпечення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках є подальший розвиток і удосконалення органічного землеробства.

Аналіз змісту дисертації В. Д. Орехівського дає підстави стверджувати, що дослідження присвячене актуальній проблемі органічного землеробства – здійсненні цілісного і комплексного аналізу процесу становлення та розвитку органічного землеробства в Україні, його науково-організаційного забезпечення на основі вітчизняних надбань з урахуванням тенденцій світової галузевої наукової думки у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. Адже позитивний досвід минулого і сучасного, як і помилки, слід використовувати для подальшого розвитку та удосконалення сучасної державної політики України в галузі органічного землеробства в умовах ринкової економіки відповідно до вимог СОТ та міжнародних і європейських стандартів.

Становлення та розвиток органічного землеробства включає широкий спектр питань, що торкається розвитку науково-обґрунтованих основ сівозмін, ґрунтозахисного обробітку, органічних добрив, мульчування і біогумусу та використання побічної продукції, сидератів, післяжнивних та післяукісних посівів, бобових культур тощо. Саме тому пріоритет повинен надаватися збереженню й відтворенню родючості ґрунтів, покращанню екологічного стану довкілля на основі впровадження безпечної ланки землеробства – науково обґрунтованих технологій органічного землеробства, адаптованих до різних ґрунтово-кліматичних умов нашої країни. У зв'язку з цим наукове дослідження В. Д. Орехівського вирізняється, насамперед, актуальністю, адже впровадження й удосконалення інноваційних технологій органічного землеробства спрямовано на розв'язання не лише економічних (забезпечення якісною і корисною для споживачів продукцією), екологічних (охорону навколишнього середовища від забруднення) проблем, але й соціальних – збереження та поліпшення здоров'я населення.

Науково-організаційне забезпечення органічних технологій у землеробстві не можливе без вивчення історичного досвіду й окреслення перспектив академічної організації галузевої науки. Саме тому виникає необхідність звернутися до досвіду галузевих науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів, громадських об'єднань, продуцентів та репрезентантів агрономічного наукового знання, використати надбання вчених

у галузі землеробства для розроблення подальшої стратегії розвитку органічного землеробства України шляхом безперервного пошуку і синтезу нового знання, впровадженням більш ефективних методів досліджень та інноваційних технологій.

Обравши для дослідження актуальну тему, дисертант приділив велику увагу науково-організаційним основам органічного землеробства в Україні в другій половині ХХ – початку ХХІ століть та їх практичному впровадженню у вітчизняній сільськогосподарській дослідній справі. З огляду на зазначену наукову проблематику, дисертаційне дослідження В. Д. Орехівського має важливе як теоретичне, так і прикладне значення і відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.373.01.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до загального напрямку наукових досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем: «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки: історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U002103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та їх достовірність. Дисертаційна робота «Становлення та розвиток науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть», виконана В. Д. Орехівським, є самостійним науковим дослідженням, в якому розкривається процес становлення та розвитку органічного землеробства України в аспекті його науково-організаційного забезпечення, якісно-кількісних змін у складі наукових організацій, взаємовпливів інтелектуального простору й суспільства, особистісному вимірі в оцінці наукових результатів учених та їх позиціонування на тлі надбань світової галузевої наукової думки та соціальних, економічних і екологічних викликів другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. У роботі розкриваються не лише внутрішні закономірності процесу становлення й розвитку органічного землеробства на основі вітчизняних надбань, а й вплив на їх зміст і напрями зовнішніх чинників.

Базуючись на змістовній, багатоаспектній фактологічній основі, дисертаційне дослідження дає змогу доповнити прогалини в історії розвитку сільськогосподарської науки, сприяє об'єктивному переосмисленню та узагальненню досвіду в галузі історії науки, допомагає правдиво висвітлити маловідомі сторінки історії вітчизняної аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи в Україні.

Для успішного розв'язання дослідницьких завдань у роботі використовувалися різні методи історичного дослідження, що відповідають принципам історизму, об'єктивності пізнання, цілісності і всебічності, системності й комплексності в історичній науці.

Обґрунтованість та достовірність сформульованих у дисертаційній праці основних узагальнень, положень не викликає сумнівів і заперечень. Вони переконливо підтверджуються застосуванням різноманітних методів

дослідження, численними фактами, статистичними даними, їх зіставленням та ретельним аналізом, низкою посилань на архівні документи, джерела нормативного характеру, довідково-інформативні матеріали, періодичні видання, мемуарну спадщину, що дало змогу автору дисертації всебічно проаналізувати досліджувану проблему, а також дозволили уточнити та доповнити деякі твердження, переконатися в повноті і достовірності походження інформації.

У запропонованому дослідженні введена до наукового обігу низка раніше не опублікованих документів, офіційних документів органів державної влади, наукових і громадських організацій, офіційних установ, праць учених-аграріїв, які дозволили зробити нові висновки, відтворити діяльність галузевих вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, а також видатних українських учених у системі аграрної науки та освіти.

Основні наукові положення, які одержані автором за результатами досліджень, відображені в висновках.

Процес становлення та розвитку органічного землеробства в Україні відбувався на тлі надбань світової галузевої наукової думки завдяки науково-організаційному забезпеченні галузевих вищих навчальних закладів, спеціалізованих науково-дослідних установ, профільних наукових та громадських організацій, відомих учених у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

Проаналізовані джерела і література дозволили автору виявити основні тенденції становлення та розвитку органічного землеробства в Україні у різні періоди, розкрити пріоритетні напрями наукового пошуку, зміну наукових парадигм, встановити визначальну роль теоретико-методологічних та інституціональних чинників у становленні і розвитку вітчизняного органічного землеробства.

Дисертант розробив структуру дисертації відповідно до предмету та завдань дослідження, підібрав систему методів наукового пошуку, що дозволило отримати виважені науково-обґрунтовані висновки, які мають важливе теоретичне і практичне значення для повноцінного відтворення процесу становлення й розвитку органічного землеробства України в другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях. Дисертантом вперше досліджується процес становлення та розвитку науково-організаційних основ органічного землеробства та їх практичного впровадження, розкривається вплив внутрішніх закономірностей, чинників політичного, економічного, екологічного та соціокультурного характеру на розвиток галузі.

Аналіз історіографічної літератури та залучення до наукового обігу широкого кола невідомих і маловідомих документів і фактів, архівних матеріалів дав можливість автору сформулювати авторське бачення розвитку науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні в період, визначений темою дослідження; визначити науково-організаційні засади, основні соціально-економічні, суспільно-політичні та технологічні чинники, які впливали на їх трансформацію; виділити та комплексно оцінити українську компоненту, показати її синтезуючу і генеруючу роль у розв'язанні актуальних

проблем виробництва органічної продукції в Україні; узагальнити комплекс тенденцій, які стали визначальними в розвитку вітчизняної галузі та їх співмірність із досягненнями світового науково-технічного прогресу; з'ясувати особливості формування понятійно-категоріального апарату щодо застосування органічних технологій сівозмін та запропоновано сучасну інтерпретацію її окремих базових понять.

Основні результати дисертації знайшли відображення у 42 наукових публікаціях, серед яких 1 індивідуальна монографія, 27 наукових статей, серед яких 19 - у фахових наукових виданнях України, 4 - у наукових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, 4 - які додатково відображають наукові результати дисертації; 14 публікацій у збірниках матеріалів наукових конференцій і читань.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність. Подана до захисту дисертація підпорядкована виконанню мети та основних завдань дослідження. Рукопис складається зі вступу, п'яти розділів, що в свою чергу поділяються на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (1145 найменувань) та 2 додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні межі, розкрито методологічну основу дослідження, показано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структуру роботи.

Звертає на себе увагу теоретичне і практичне значення одержаних результатів, яке полягає в тому, що теоретичні узагальнення, оцінки, висновки та практичні рекомендації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної агрономії та її окремих напрямів, історіографічних праць, біографічних словників і енциклопедій; розробленні державних стандартів з термінології у землеробстві; опрацюванні окремих стратегічних питань для подальшого вдосконалення застосування раціональних агроєкосистем у різних ґрунтово-кліматичних умовах України.

Узагальнені матеріали дослідження можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів з історії аграрної науки, історії науки і техніки, історії землеробства, рослинництва та екології, історії України, а також при написанні галузевих навчальних посібників і підручників.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» автор аналізує стан наукової розробки проблеми, дає історіографічний огляд виявленим публікаціям, характеристику джерельної та методологічної бази наукового дослідження.

Історіографічний огляд літератури із зазначеної проблеми показав відсутність в науковому просторі ґрунтового дослідження, присвяченого комплексному висвітленні й узагальненні науково-організаційних основ становлення та розвитку органічного землеробства в Україні в другій половині ХХ – початку ХХІ століття.

Опрацювання наукового доробку українських учених аграрної науки дало можливість дисертанту простежити основні етапи накопичення знань

теоретичних і методологічних основ та науково-організаційного забезпечення органічного землеробства. У підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми» автором виділено дві групи праць з досліджуваної проблеми: перша - наукові праці дослідників радянської доби, друга – праці, опубліковані в роки незалежності України. Водночас слід відзначити, що в історіографії досліджуваної проблеми це є не групи праць, а історіографічні періоди становлення і розвитку органічного землеробства України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У зв'язку з цим у кожному історіографічному періоді слід було б систематизувати групи історичних праць на узагальнюючі і спеціальні.

Дослідник вагоме значення надає узагальнюючим працям за тематичним спрямуванням, відносячи до них і спеціальні праці, присвячені розвитку окремих наукових напрямів, теорій, концепцій і наукових технологій в органічному землеробстві, внеску в розвиток інноваційних органічних технологій вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ і дослідницьких колективів, наукових та громадських організацій, діяльність відомих учених-аграріїв і практиків в галузі органічного землеробства.

Аналізуючи історіографічні праці за проблемно-хронологічним принципом, дисертант праці істориків науки і техніки радянського періоду поділяє за двома етапами: 1) 1950-ті – 1970-ті роки; 2) 1980-ті роки – 1990 р. Водночас, на наш погляд, не достатньо приділено уваги глибокому аналізу праць радянського періоду, про що свідчить обмежений обсяг виділених сторінок дисертації (с. 38-43 дисертації). Можливо це пов'язано, як зазначає дисертант, із заборонаю за радянської доби висвітлювати окремі напрями досліджень та політичною і ідеологічною кон'юнктурою в теорії землеробства.

Вагоме місце в історіографії досліджуваної проблеми посіли наукові розвідки, опубліковані в роки незалежності України. Особливу увагу дисертант акцентує на аналізі праць сучасних дослідників історії аграрної науки, в тому числі й в галузі органічного землеробства – В. А. Вергунова, Н. П. Коваленко, П. І. Бойка, С. А. Антонця та ін.

Значну цінність даної дисертаційної роботи представляє широкий комплекс джерел, різних за походженням, видами, формою, ступенем персоніфікації, ознаками та змістом. Основу джерельної бази дослідження становили матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву України, Державного архіву м. Києва, Державних архівів Київської та Одеської областей, Наукових архівів Одеської ДСГДС НААН, ННЦ «Інститут землеробства НААН», ННСГБ НААН. Загалом автором залучено до наукового обігу 421 справу 89 описів 48 фондів 9 архівів, що дало змогу дослідити науково-організаційні основи становлення та розвитку органічного землеробства в Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. З метою більш повної і достовірної інформації, підтвердження та уточнення деяких фактів дослідником вперше було залучено до наукового обігу 85 справ архівних документів. Це дало можливість більш глибоко і ширше розкрити науково-організаційний супровід органічного землеробства України впродовж досліджуваного періоду.

Вагому значимість в дисертаційній роботі дослідник приділив огляду періодичних видань, проаналізувавши їх у хронологічній послідовності.

Одним із важливих джерел у дисертаційній роботі слугували наукові праці вчених: П. В. Будріна, В. І. Вернадського, В. П. Гудзя, А. Є. Зайкевича, О. О. Ізмаїльського, С. П. Кулжинського, М. Г. Ліванова, Є. М. Лебідя, О. П. Людоговського, Ф. Т. Моргуна, М. Г. Павлова, Д. М. Прянішнікова, Б. М. Рожественського, В. Г. Ротмістрова, В. І. Сазанова, О. Ф. Смаглія, А. Г. Терниченка, С. М. Усова, М. К. Шикуди та інших. На наш погляд, автору слід було б систематизувати наукову спадщину вчених за основними напрямками органічного землеробства та провести їх контент-аналіз, що значно посилює джерельну базу та зміст дисертаційного дослідження.

Звертає на себе увагу методологічна база дисертаційного дослідження, яка становить сукупність принципів та методів пізнання, спрямованих на об'єктивне, всебічне висвітлення подій, фактів, явищ. Вони ґрунтуються на порівняльно-історичних, статистико-аналітичних, описових, проблемно-хронологічних, соціологічних методах, які сприяли комплексному розкриттю предмету дослідження та дали можливість розкрити зміст, особливості і динаміку становлення та розвитку теоретичних складників і методологічного інструментарію органічного землеробства в Україні у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. у контексті діяльності галузевих вищих навчальних закладів, спеціалізованих науково-дослідних установ, профільних наукових та громадських організацій, відомих учених-аграріїв.

У другому розділі «Еволюція розроблення і впровадження ґрунтозахисного землеробства в УРСР у 1950-х – 1980-х роках» висвітлено особливості становлення та розвитку наукової думки про органічні заходи; розкрито ефективність розроблення та впровадження системи ґрунтозахисного землеробства; проаналізовано динаміку впровадження ґрунтозахисних технологій у колгоспах і радгоспах різних ґрунто-кліматичних умов УРСР.

Аналіз підрозділів дисертації свідчить, що дослідником особлива увага приділяється періоду зародження наукових знань про органічні заходи в землеробстві (друга половина ХVІІІ – перша половина ХХ ст.), якому присвячено с. 98-118 дисертації та с. 13-14 автореферату. У підрозділі 2.1. «Історичні особливості становлення та розвитку наукової думки про органічні заходи» дисертантом розкривається роль галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ як основних продуцентів і репрезентантів науково обґрунтованих органічних заходів. Зокрема зазначається, що відліком у розвитку сільськогосподарської дослідної справи на українських землях стало заснування першої постійно діючої казенної дослідної установи – Полтавського дослідного поля (1884), де вперше з опрацюванням програми й методики систематизовано дослідження органічних заходів польовим методом; першої національної координуючої організаційної форми – Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України (1918–1927) та з'ясована його роль у становленні вітчизняної галузевої дослідної справи й освіти, що сприяло розвитку науково-організаційних засад запровадження органічних заходів у землеробстві. А початком академізації галузевої науки в УСРР стала організація ВУАСГН (1931) як головного галузевого науково-методичного та координаційного центру. Відповідно виникає питання щодо обґрунтування

нижньої хронологічної межі становлення наукових основ органічного землеробства.

На основі аналізу архівних документів і матеріалів дослідником розкрито процес становлення і розвитку органічного землеробства в 50-і – 80-і рр. ХХ століття, з'ясовано соціально-економічні, управлінські та господарські чинники, які вплинули на поширення застосування ґрунтозахисних технологій у різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР, узагальнено основні наукові напрями та здобутки у зазначений період.

Цілком закономірним є обґрунтування дослідником внеску вчених-аграріїв О. І. Бараєва, М. І. Заславського, О. М. Каштанова, Т. С. Мальцева, Ф. Т. Моргуна, Є. С. Рябова, С. С. Соболева, М. К. Шикули в розробці та ефективності системи ґрунтозахисного землеробства у господарствах Степу, Лісостепу та Полісся УРСР. Особливо поширеною була методика безполицевого обробітку ґрунту Т. С. Мальцева, яка пройшла широку науково-виробничу перевірку в колгоспах, машинно-тракторних та обласних дослідних сільськогосподарських станціях в розрізі всіх ґрунтово-кліматичних зон УРСР та сприяла нагромадженню вологи та підвищенню родючості ґрунту, отриманню високих і стійких урожаїв зернових та зернобобових культур.

Автором встановлено, що основою теоретичних обґрунтувань системи ґрунтозахисного землеробства з розширеним відтворенням родючості ґрунтів стали багаторічні дослідження вчених кафедри ґрунтознавства і охорони ґрунтів Національного аграрного університету в різних ґрунтово-кліматичних умовах УРСР. Зокрема, дослідники Ф.Т. Моргун, М.К. Шикула, О.Г. Тараріко розробили теоретичні і практичні основи й упровадили ґрунтозахисну систему землеробства, що забезпечило значне зниження інтенсивності ерозійних процесів з одночасним підвищенням родючості ґрунтів, продуктивності та економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Проведений дисертантом аналіз динаміки впровадження ґрунтозахисних технологій в умовах інтенсифікації у колгоспах і радгоспах різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР в 50-і – 80-і рр. ХХ століття свідчить про те, що спостерігалися також і негативні тенденції ефективності ґрунтозахисних технологій через недосконалу техніку, безсистемне використання необґрунтовано високих норм внесення мінеральних добрив, неможливість кардинально змінити структуру посівних площ і сівозмін через наявні соціально-економічні труднощі тощо.

Заслуговує на увагу зміст підрозділу 2.4. «Внесок наукових установ у розроблення раціональних заходів у землеробстві», в якому висвітлюється вагомий внесок дослідних установ (Український НДІ землеробства, Житомирський СГІ, Житомирська ДСГДС, Всесоюзний НДІ цукрових буряків, Український НДІ рослинництва, селекції і генетики, Полтавська ДСГДС, Черкаська ДСГДС, Вінницька ДСГДС, Сумська ДСГДС, Всесоюзний НДІ кукурудзи, Український НДІ зрошуваного землеробства, Донецька ДСГДС, Кіровоградська ДСГДС, Одеська ДСГДС, Одеський СГІ, Луганський СГІ) у розроблення раціональних заходів для різних ґрунтово-кліматичних умов УРСР, що забезпечувало підвищення родючості ґрунту, отриманню якісної сільськогосподарської продукції та збереженню навколишнього природного середовища. Автором ґрунтовно і широко висвітлено внесок учених в розробці

науково обґрунтованих сівозмін; отриманні високоврожайних районваних сортів та гібридів сільськогосподарських культур; створенні ефективної системи удобрення, обробітку ґрунту, боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами тощо. Визначаючи наукові досягнення вітчизняної аграрної науки, дисертант окреслює й негативні тенденції впливу ПВ ВАСГНІЛ на прискорення науково-технічного прогресу у напрямі біологізації землеробства. Однією з причин такого незадовільного процесу було повільне викорінення недоліків у плануванні, координації та фінансуванні науково-дослідних робіт. Як наслідок, значна частина наукових розробок не знаходила широкого застосування у практичному виробництві. В той же час кардинальні зміни у науково-дослідній роботі вимагали посилення розвитку фундаментальних досліджень, спрямованих на вирішення продовольчої проблеми і подальшого удосконалення наукового забезпечення агропромислового комплексу.

Найбільш інформативним під кутом зору наукового супроводу органічного землеробства виявився розділ 3 «Становлення та розвиток наукових основ органічного землеробства в Україні». На широкій джерельній основі автору вдалося розкрити внесок та значення галузевих дослідницьких колективів для розвитку органічного землеробства Степу, Лісостепу та Полісся та показати роль галузевої академічної науки у підвищенні ефективності органічних технологій.

Цілком погоджуємося з думкою дисертанта про те, що вагоме значення для удосконалення інноваційних органічних технологій для спеціалізованих господарств мали напрацювання дослідницьких колективів, розміщених у різних ґрунтово-кліматичних умовах України. Зокрема, для умов сухого та посушливого Південного, Центрального і Північного Степу проаналізовано здобутки вчених трьох вищих навчальних закладів (Херсонський державний аграрний університет, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Одеський державний аграрний університет) та чотирьох науково-дослідних установ (Інститут зрошуваного землеробства НААН, Інститут сільського господарства степової зони НААН, Одеська державна сільськогосподарська дослідна станція НААН, Селекційно-генетичний інститут); для умов Лівобережного, Правобережного, Західного, недостатнього зволоження Лісостепу та Полісся – дев'яти вищих навчальних закладів (Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, Львівський національний аграрний університет, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, Полтавська державна аграрна академія, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Херсонський державний аграрний університет, Одеський державний аграрний університет та ін.) та десяти науково-дослідних установ (Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН, Інститут овочівництва і баштанництва НААН, Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН, Уманський національний університет садівництва, Харківський інститут овочівництва, Полтавська державна сільськогосподарська дослідна станція ім. М.І. Вавилова НААН, Миронівський інститут пшениці ім. В.М. Ремесла НААН, ННЦ «Інститут землеробства НААН», ННЦ «Інститут механізації та електрифікації сільського господарства»).

Аналіз наукових напрацювань вчених дав можливість дисертанту встановити, що одним із основних рослинних добрив в органічному землеробстві Степу України було внесення подрібненої соломи, яка сприятливо діяла на ґрунт та ріст і розвиток сільськогосподарських культур: зберігала вологу в ґрунті; зменшувала кількість бур'янів; запобігала перегріву ґрунту влітку і промерзання взимку; запобігала ерозії ґрунту та утворенню ґрунтової кірки; зберігала рихлість ґрунту. Для Лісостепу України вченими визначено ефективність органо-мінеральної та біологічної систем удобрення, що включали поєднання внесення соломи, гною і післяжнивних сидератів. Вченими обґрунтовано значення біологічних засобів інтенсифікації за умов обмеженого використання гербіцидів та пестицидів, розроблено енергозберігаючі способи основного обробітку ґрунту із загортанням соломи для утворення шару мульчі. Для недостатнього зволоження Лісостепу України встановлено екологічно безпечні технології вирощування сільськогосподарських культур з використанням соломи та інших рослинних решток у якості добрива. Для Полісся України визначено ефективні спеціалізовані сівозміни з елементами біологізації: застосуванням сидерального пару та використанням побічної продукції зернових та зернобобових культур.

На наш погляд, автору дисертаційного дослідження вдалося узагальнити напрями фундаментальних та прикладних досліджень з органічного землеробства Національної академії аграрних наук України для прискорення розвитку науково-організаційних основ органічного землеробства та визначити їх результативність. Дисертантом встановлено, що науково-організаційна діяльність Національної академії аграрних наук України у 2000-х роках у напрямі розвитку органічного землеробства була плідною та різноплановою. Особливої актуальності набуло розроблення та впровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій, що дозволило суттєво збільшити обсяги виробництва якісної продукції та підвищити її прибутковість. Науково-дослідними установами НААН України розроблені та удосконалені ефективні технології органічного землеробства: науково обґрунтовані сівозміни з вирощуванням зернобобових і сидеральних культур, багаторічних бобових трав та їх сумішок, післяжнивних і післяукісних посівів; використання побічної продукції; застосування раціонального обробітку ґрунту, органо-мінерального удобрення, інтегрованої системи боротьби з бур'янами, шкідниками і хворобами, практичне запровадження яких забезпечило підвищення родючості ґрунту та виробництво якісної сільськогосподарської продукції, поліпшення фітосанітарного стану і навколишнього природного середовища.

Аналізуючи зміст четвертого розділу дисертації «Теоретико-практичне забезпечення органічного землеробства в Україні» слід відмітити такий аспект дослідження, як сутність і місце органічного землеробства в сучасній соціально-економічній системі України.

Огляд джерел та літератури дав можливість автору розкрити сутність поняття «органічне землеробство» та його наукові основи, висвітливши це питання в підрозділ 4.1. «Сутність та місце органічного землеробства в сучасній соціально-економічній системі». Аналізуючи це поняття, дисертант спирається на низку тлумачень зарубіжних і вітчизняних дослідників в галузі органічного землеробства, нормативно-правові документи та приходять до такого висновку:

під терміном «органічне землеробство» розуміли, з одного боку, систему обмежень при виробництві, яка забороняла або значно обмежувала використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту, генетично модифікованих організмів, різних харчових добавок тощо або ж систему управління таким виробництвом, в основі якої було запровадження енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій з метою покращання стану довкілля, а з іншого боку, забезпечення потреб споживчого попиту у натуральній, екологічно безпечній сільськогосподарській продукції. Спільними ознаками в усіх розглянутих визначеннях було екологічне спрямування та необхідність гармонізації сільськогосподарської практики з процесами у навколишньому середовищі та забезпечення соціальної справедливості з урахуванням зацікавленості майбутніх поколінь.

Проаналізувавши динаміку та сучасний стан запровадження органічних технологій для розвитку виробництва органічної продукції у сертифікованих підприємствах різних ґрунтово-кліматичних умов України впродовж 1990-х – 2000-х років дисертантом з'ясовано і висвітлено діяльність потужних аграрних підприємств з виробництва сертифікованої органічної продукції. Діяльність зазначених підприємств базувалась на запровадженні органічного землеробства із застосуванням системи дієвих природних заходів, що сприяло оптимальному росту сільськогосподарських культур та було спрямоване на стримування розвитку шкідливих організмів і не потребувало застосування отруйних речовин.

Логічним і обґрунтованим є висновок дисертанта про те, що розвиток виробництва сертифікованої органічної сільськогосподарської продукції та органічних продуктів харчування забезпечив покращання економічного, соціального та екологічного середовища країни, сприяв комплексному розвитку сільської місцевості та поліпшенню здоров'я населення.

Аналізуючи сертифіковані господарства з виробництва органічної продукції рослинництва дисертант зазначає, що більшість із них були розташовані у Західній Україні, Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Київській, Одеській, Полтавській, Херсонській, Чернігівській областях та спеціалізувались переважно з вирощування зернових і олійних культур. У переважній більшості вони спеціалізувались з вирощування озимої пшениці, ярого ячменю, жита, вівса, гречки, соняшника, сої тощо. Серед них: ПП «Агроєкологія» Шишацького району, Полтавської області; ПрАТ «ЕтноПродукт» Чернігівської області; ПП «Галекс-Агро», Новоград-Волинського району, Житомирської області; ТОВ «Жива планета Потутори» Березанського району, Тернопільської області; ТОВ «Старий Порицьк» Іваничівського району та ін. Діяльність зазначених підприємств базувалась на запровадженні органічних технологій на основі оптимізації структури посівних площ і сівозмін, що сприяло оптимальному росту сільськогосподарських культур та було спрямоване на стримування розвитку шкідливих організмів і не потребувало застосування отруйних речовин.

Можна погодитися з думкою дослідника про те, що найбільш потужним сертифікованим органічним господарством було ПП «Агроєкологія», яке пройшло три етапи розвитку й удосконалення органічного землеробства (з 1976 р. у господарстві запроваджували ґрунтозахисне землеробство на основі

безполицевого обробітку ґрунту, з 1979 р. – ґрунтозахисні біологічні технології, основою яких стала повна відмова від застосування пестицидів, з 1986 р. – органічне землеробство на основі заміни синтетичних мінеральних добрив органічними добривами та сидератами). Об'єктивним є висновок дисертанта, що система органічного землеробства, впроваджена С. С. Антонцем у ПП «Агроєкологія», базувалась на застосуванні науково обґрунтованої структури посівних площ і спеціалізованих сівозмін з насиченням багаторічними бобовими травами; мілкого безполицевого обробітку ґрунту, що зберігав природну структуру орного шару, не руйнуючи у ньому вертикальну орієнтацію пор аерації; вирощуванні багаторічних бобових трав, сидератів та застосування науково обґрунтованих норм внесення органічних добрив, що забезпечували рослини поживними речовинами і формували позитивний баланс гумусу; екологічно безпечних агротехнічних та біоценотичних заходів у технологіях вирощування сільськогосподарських культур.

Привертає особливу увагу зміст п'ятого розділу «Організаційні зміни ведення органічного землеробства в Україні», в якому автором проаналізована нормативно-правова база органічного землеробства, обґрунтовано особливості діяльності органічного руху та його ролі у забезпеченні потреб виробників та споживачів, узагальнено тенденції й визначено основні проблеми та перспективи розвитку виробництва органічної продукції в Україні у світовому контексті, охарактеризовано фактичний стан забезпечення національного органічного ринку сільськогосподарською продукцією.

Аналізуючи нормативно-правові документи щодо розвитку наукових основ органічного землеробства в Україні автором з'ясовано, що на їх основі розроблено та впроваджено дієві заходи органічного землеробства, що забезпечили підвищення родючості ґрунту, отримання якісної сільськогосподарської продукції та збереження навколишнього природного середовища. Незважаючи на проблеми становлення, органічний сектор був перспективним завдяки родючим чорноземним ґрунтам, сприятливим кліматичним умовам, низьким цінам на оренду землі, зростаючому попиту населення на органічну продукцію тощо. Український ринок продукції органічного землеробства поступово розвивався, розширювався асортимент вітчизняної продукції, що дозволило споживачу купувати не лише органічні крупи, а й продукти м'ясо-молочної групи, овочі, фрукти, зелень тощо.

Порівнюючи розвиток органічного виробництва з європейськими країнами, дисертант відмічає наявність в Україні значних площ без істотного застосування агрохімікатів, які можна було б швидко перевести на сертифіковане органічне виробництво. Водночас на шляху ефективного формування попиту та пропозиції на ринку продукції органічного землеробства були певні перешкоди: відсутність державного підтримання та сприяння органічним виробникам; високі ціни на сертифіковану органічну продукцію; неналагодженість постійних каналів збуту; обмеженість асортименту продукції; відсутність належного маркетингового досвіду щодо реалізації органічної продукції; недостатня обізнаність споживачів відносно особливостей органічної продукції; інформаційна недостатність; органічна продукція не завжди за якістю і безпекою та іншими параметрами відповідала встановленим

специфічним вимогам у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, технічним, екологічним, маркетинговим умовам і стандартам.

Висновки дисертаційного дослідження довершують змістовну компоненту розділів, відповідають меті і заявленим задачам.

В цілому дисертаційне дослідження В. Д. Орехівського є помітним явищем сучасного наукового життя і розкриває перспективи подальших наукових пошуків в галузі органічного землеробства.

Проаналізувавши зміст вступу, п'яти розділів і підрозділів, а також отриманих результатів ми дійшли висновку, що робота виконана на належному науково-теоретичному та методичному рівнях. Мета, завдання, об'єкт і предмет чітко визначені, органічно взаємопов'язані між собою, що свідчить про глибокий комплексний підхід до розв'язання поставленої проблеми. Висновки по роботі дають вичерпні відповіді на поставлені дослідницькі завдання та відображують основний зміст наукового пошуку.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Зміст автореферату відповідає основним положенням і результатам дисертації, які достовірні, мають наукову новизну та відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

Зауваження та дискусійні положення. В цілому позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В. Д. Орехівського, її актуальність, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вибір методологічних підходів, історіографічної та джерельної бази варто зазначити, що проаналізоване дисертаційне дослідження містить деякі дискусійні положення та зауваження, а саме:

По-перше, деякі компоненти наукового апарату дисертаційного дослідження потребують більш логічного і конкретного формулювання. Зокрема, предмет дослідження у зазначеній автором постановці як еволюція змісту та особливостей наукових основ органічних технологій, зокрема теоретико-методологічний і практичний внесок вітчизняних галузевих вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, дослідницьких колективів, відомих учених-аграріїв та практиків у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Термін «еволюція» не підходить до зазначених хронологічних меж дисертаційного дослідження, оскільки розглядається як поступовий і довготривалий процес розвитку і становлення органічного землеробства. Це торкається також назви розділу 2. «Еволюція розроблення і впровадження ґрунтозахисного землеробства в УРСР у 1950-х – 1980-х роках». Така задача дослідження, як: на основі вдосконаленої періодизації еволюції науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні відобразити основні етапи їх становлення, методи розв'язання проблем, внутрішні та зовнішні чинники розвитку є частиною першої задачі, оскільки періодизація як метод історичного дослідження відноситься до важливих методологічних проблем органічного землеробства (с. 90-93 дисертації).

По-друге, потребує уточнення і обґрунтування хронологічні межі дисертаційного дослідження, зокрема нижньої – друга половина ХХ століття. Виходячи зі структури і змісту дисертації та автореферату, становлення науково-організаційних основ органічного землеробства відбувалося в другій половині ХІХ століття (с.102- 108 дисертації) та пов'язане було зі створенням

перших науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів. Підтвердженням цьому є також висновок дисертанта: отже, у другій половині XIX – на початку XX століть значний розвиток отримали теоретичні дослідження та практичне застосування зелених та органічних добрив, як органічні заходи у землеробстві. Першорядну умову підвищення родючості ґрунтів та урожайності сільськогосподарських культур вчені визначали у застосуванні наступних видів органічного удобрення: внесення гною, заорювання на зелене добриво сидеральних культур, застосування торфу, золи та ін. У другій половині XIX ст. вчені О.О. Ізмаїльський, П.А. Костичев, Д.І. Менделєєв, І.А. Стебут приділяли значну увагу ефективності безполицевого обробітку та мульчування ґрунту (с.104-105 дисертації). Відліком у розвитку сільськогосподарської дослідної справи на українських землях стало заснування першої постійно діючої казенної дослідної установи – Полтавського дослідного поля (1884), де вперше з опрацюванням програми й методики систематизовано дослідження органічних заходів польовим методом: чергування культур і парів у сівозмінах, ґрунтозахисного обробітку ґрунту та внесення органічних добрив, вирощування післяжнивних та сидеральних культур (с.107 дисертації). Це лише окремі аспекти обґрунтування нижньої хронологічної межі дисертаційного дослідження, яка, наш погляд, припадає на другу половину XIX століття.

По-третє, окремі компоненти наукової новизни одержаних результатів дисертаційного дослідження перекликаються із метою та задачами дослідження і потребують уточнення. Зокрема, така новизна, як: запропоновано вдосконалену періодизацію становлення та розвитку органічного землеробства в Україні, визначено науково-організаційні засади, основні соціально-економічні, суспільно-політичні та технологічні чинники, які впливали на їх трансформацію не пояснює її суті. Відповідно виникає питання: Що саме конкретно вдосконалив дисертант із урахуванням періодизацій, розроблених попередніми дослідниками і яких саме?

По-четверте, під час структуризації матеріалу дисертації дисертанту доцільно було б урахувати хронологічні межі дослідження. Зокрема, це торкається п. 2.1. «Історичні особливості становлення та розвитку наукової думки про органічні заходи» (21 сторінка друкованого тексту). На наш погляд, варто було б більшу увагу акцентувала на становленні і розвитку наукових основ органічного землеробства, якому приділено 2-й і 3-й розділи дисертації. Дисертаційне дослідження значно виграло б, якби дисертант окремо виділив наукові школи та центри в галузі органічного землеробства, розкрив їх вертикальні зв'язки та горизонтальні комунікації між партнерами по наукових інтересах з притаманними їм професійними, науковими, морально-етичними цінностями. Новою моделлю вивчення задекларованої дисертантом проблематики могли б стати не лише культурний капітал (продукування ідей), інституціональний капітал (академічні установи, центри, часописи), а й простір міжособистісних комунікацій учених аграрної науки, інтенсивність інтелектуальних контактів, динамізм наукових знань тощо.

По-п'яте, в підрозділі 2.1. «Характеристика джерельної бази» автор використав один із таких видів джерел дослідження як наукова спадщина вчених-аграріїв у галузі органічного землеробства (с. 76-77 дисертації).

Особливо ґрунтовно досліджував творчі напрацювання А.О. Бабича, П.В. Будріна, В.І. Вернадського, В.Р. Вільямса, В.П. Гудзя, А.Є. Зайкевича, О.О. Ізмаїльського, С.П. Кулжинського, Є.М. Лебідя, М.Г. Ліванова, О.П. Людоговського, Т.С. Мальцева, Ф.Т. Моргуна, І.Є. Овсінського, М.Г. Павлова, С.А. Подолинського, Д.М. Прянішнікова, Б.М. Рожественського, В.Г. Ротмістрова, В.І. Сазанова, О.Ф. Смаглія, А.Г. Терниченка, С.М. Усова, М.К. Шикуди та інших. У зв'язку з цим доцільно було б систематизувати наукові праці за напрямками досліджень, вказавши на загальну кількість проаналізованих та вперше введених дослідником до наукового обігу праць українських учених. Дисертаційна робота значно б виграла, якби в її додатках у вигляді діаграми була зроблена систематизація наукової спадщини вчених-аграріїв за такими напрямами наукових основ органічного землеробства, як сівозміни, технології безполицевого обробітку ґрунту, система ґрунтозахисного землеробства, внесення органічних добрив, мульчування у землеробстві, використання післяжнивних та післяукісних посівів, вирощування сидеральних культур на зелене добриво тощо. Це б дало можливість розкрити пріоритетні напрями наукового пошуку, зміну наукових парадигм, встановити визначальну роль теоретико-методологічних та інституціональних чинників у становленні і розвитку вітчизняного органічного землеробства, що значно б підсилило новизну дисертаційного дослідження.

Заслуговує на увагу використання автором такого різновиду джерел як спогади сучасників, зокрема інтерв'ю з такими відомими вченими у галузі землеробства, інтерв'ю з такими відомими вченими у галузі землеробства, ґрунтознавства та селекції, як П. І. Бойко, Р. А. Вожегова, Н. Е. Волкова, В. В. Гармашов, Л. М. Карпук, С. В. Коковіхін, В. І. Січкара та іншими (с.81 дисертації). Водночас у підрозділі 2.3. «Теоретико-методологічні засади дослідження» слід було б указати на застосуванні методу усної історії.

По-шосте, в підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми», якому присвячено 20 сторінок тексту дисертації варто було б більш глибоко і ширше проаналізувати історіографічні праці, особливо це торкається історіографії радянського періоду. Адже у зазначений період працювали відомі вчені в галузі органічного землеробства, розгорталася сітка науково-дослідних установ, вищих навчальних закладів аграрного профілю як основних продуцентів і репрезентантів знань. Розкриваючи особливості відображення досліджуваної проблеми в різних групах літератури, слід було б указати на ті аспекти становлення і розвитку органічного землеробства, які потребують поглибленого вивчення.

По-сьоме, доцільно було б наповнити інформативним матеріалом додатки, що значно б підсилило і збагатило дисертаційне дослідження.

Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність встановленим вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України. Дисертація В. Д. Орехівського є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, яке виконане на належному науково-теоретичному рівні. Одержані в роботі науково обґрунтовані результати в сукупності забезпечують вирішення наукового завдання – комплексному висвітленні й узагальненні науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні у другій

половині ХХ – початку ХХІ століття на тлі надбань світової галузевої наукової думки.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Орехівського Володимира Даниловича «Становлення та розвиток науково-організаційних основ органічного землеробства в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століть» відповідає вимогам, передбаченим пунктом 12 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (назва постанови із змінами, внесеними згідно з постановою КМ №656 від 19.08.2015), паспорту спеціальності – історія науки й техніки, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри медико-біологічних
дисциплін і валеології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

ПІДПИС Н. І. Коцур
Засвідчує:
Нач. В. *Володимир М. Коцур*